

جستاری در «مولود» و بررسی جایگاه آن در ادبیات در آسیای صغیر

*
میتات چکیجی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۶/۱۷، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۸/۲۰ (صفحه ۱۲۳-۱۴۰)

چکیده: «مولود» در لغت و اصطلاح به رخداد ولادت همچنین زمان و مکان آن اطلاق می‌شود. افزون بر این، در مفهومی خاص‌تر، با ولادت شخصیت‌های مذهبی و در صدر آنها، پیامبر اکرم^ص مرتبط است. مولود همچنین به بزرگداشتی که به مناسبت ولادت پیامبر^ص برگزار می‌شده نیز اطلاق می‌شود. همچنین جشن‌های بزرگی که به مناسبت‌هایی فرخنده و شاد برگزار می‌شده همواره با یادکرد مولود نبی^ص و خواندن آثاری درباره وقایع تولد و زندگانی ایشان همراه بوده است. در این جستار به «مولود» در لغت و اصطلاح و «مولودنگاری» به عنوان نوع ادبی پرداخته شده است. همچنین آثار این نوع ادبی از حیث تاریخی، محتوایی و سبکی در ادبیات ترکی، فارسی و عربی بررسی شده و این نتیجه حاصل شده است که مولود در قالب نظم یا نثر ادبی بیش از هر دیاری در آسیای صغیر رایج و

پرطرفدار بوده است؛ و مولودهایی که در آسیای صغیر نگاشته شده‌اند بر آثار بعد از خود با این محتوا تأثیر بسزایی داشته‌اند.

کلیدواژه‌ها: مولود، مراسم، آثار ادبی، حضرت محمد^ص، ادبیات ترکی، آسیای صغیر.

۱ مقدمه

مولود و چیستی آن

واژه ترکی استانبولی «mevlid» برابر نهاد واژه «مَوْلود» عربی، اسم مفعول از ریشه سه‌حرفی «وَلَدَ» به معنی «تولد یافته» یا «زاییده شده» است. این واژه در معانی زمان و مکان تولد نیز کاربرد دارد که در این معانی، در اصل، جایگزین واژه «مَوْلِد» بر وزن مَفْعِل گردیده یا کوتاه‌شده عبارت «مولود فیه» است (دهخدا ۱۳۸۴: ذیل مولود). از همین رو، به دو صورت موالید (جمع مولود) و موالِد (جمع مَوْلِد) جمع بسته شده است. ریشه کلمه mevlid «مولود» عربی و واژه ای مشتق است که ریشه آن "d l v" (و، ل، د)؛ به معنی تولد، و زمان تولد کاربرد دارد. جمع این لغت نیز مَوَالِید و مَوَالِید است (; Sami 2016: 1181; Okiç 2016: 29; Ateş 1954: 1-2; Kemikli 2016: 29; Yekbaş 2012: 7; Alyılmaz 1999: 13, 195-196).

همچنین اصطلاح مولود که در اصل به شخص پیغمبر اکرم^ص و ولادت ایشان اشاره دارد، در محافل عرفانی مصر، مفهوم سالگرد تولد اولیا در جهان عرب را نیز در مفهوم وسیع‌تری دربردارد (Özel 2004: 475; Aksoy 2007: 323; Eroğlu 2010: 126).

به عنوان نام محل، خانه‌ای که حضرت محمد^ص در آن متولد شده نیز با عنوان مَوْلِدُ النبی (Mevlidü'n-Nebi) نامیده شده است، که پیوند ریشه‌ای آشکاری با لغت مولود دارد. این خانه در ابتدا از آن حیزوران (وفات: ۷۸۹/۷۹۰ق)، مادر هارون الرشید بوده، سپس به صورت مسجد بازسازی و استفاده شده است. مسلمانان به خانه وی، که در مدینه واقع شده است، برای اظهار ارادتشان به پیامبر اکرم^ص مراجعه می‌کردند (; Köksal 2011: 20; Çetin 1987: 2, 74; Alyılmaz 1999: 197; Pekolcay 1993: 16; با گذشت زمان، مفهوم مولود، علاوه بر موارد پیش گفته، به شرح زیر توسعه یافته است:

الف) اشعاری که مشتمل بر مفاهیمی چون دعا، مناجات، مدح و قرآن به‌ویژه در شب تولد پیغمبر است و با هدف عبادت و جز آن در روز و شب‌های خاص خوانده می‌شود.
ب) آثاری که واقعه تولد حضرت محمد^ص، زمان آن، رخدادهای زندگی و معجزات ایشان را شرح می‌دهند.

در حقیقت، «مولود» یکی از مهم‌ترین انواع ادبی در ادبیات عربی و ترکی است و آثار مربوط به این نوع ادبی، در قالب نظم و نثر و عموماً با انگیزه‌ها و کارکردهای مذهبی نگاشته و استفاده می‌شدند. در اینجا ابتدا به بررسی مولود در مفهوم اصلی آن، یعنی جشن‌های مربوط به ولادت، و سپس به شرح مولودها در ادبیات اسلامی و ادبیات ترکی می‌پردازیم.

۲ سرآغاز جشن‌های مولود

تاریخ همواره شاهد برگزاری انواع مراسم یادبود برای شخصیت‌های مذهبی، بنیان‌گذاران و بزرگان بوده است. اهدای هدایا، نذورات، ادای احترام و خواندن مناجات از جمله مهم‌ترین آیین‌ها در چنین مراسمی بوده است. این یک واقعیت شناخته‌شده در تمام جهان و میان پیروان همه ادیان است که با برگزاری جشن‌هایی در جهت حفظ و اشاعه دین و مذهب خود می‌کوشند؛ برای مثال، مسیحیان روز تولد عیسی مسیح^ع را، «کریسمس»^۱ نام‌گذاری کردند. آنها با برگزاری مراسم و اجرای آیین‌های خاص، این روز را با شادمانی بسیار جشن می‌گیرند. به همین ترتیب، جوامع مسلمان نیز در روز تولد حضرت محمد^ص جشن بزرگی برپا می‌دارند. در این روز خاص، در مساجد، خانه‌ها و خانقاه‌ها، با برگزاری مراسمی توأم با احترام، روزی سرشار از شادی را سپری می‌کنند و قرآن و مولودی می‌خوانند.

۳ پیشینه تاریخی جشن‌های مولود

چنان‌که پیش از این اشاره شد، مولود، نه تنها برای ولادت پیامبر اکرم^ص، بلکه با انگیزه‌های مختلفی برگزار می‌شد؛ اما در اینجا منظور ما بیشتر ولادت پیامبر اسلام، حضرت محمد^ص است، که در ادامه به پیشینه تاریخی آن می‌پردازیم.

۱. کریسمس یعنی روز میلاد عیسی مسیح.

۱-۳ نخستین مراسم مولود

پیامبر اکرم^ص در زمان حیات خویش تمایلی به برگزاری جشن در روز ولادتش نداشت. در دوره خلفای راشدین و پس از آن در دوره‌های اموی و عباسی نیز چنین جشنی سابقه ندارد (Timurias 1980: IV; Bakirci 2003: 9-10). به بیان دیگر، هیچ اطلاعاتی در مورد مراسم جشن مولود در دوران خلفای راشدین و اموی و عباسی در دست نیست. گفتنی است که در دوره ابوبکر و عمر، جامعه اسلامی با جنبش‌ها و فتوحات روبه‌رو شد و در زمان دو خلیفه بعدی نیز به دلیل برخی مشکلات داخلی، مراسم جشن مولود برگزار نشد. همچنین، در دوران خلفای اموی و عباسی، تصور می‌شد برگزاری جشن مولود به نوعی پشتیبانی از اهل بیت و خاندان نبوی است؛ بدین ترتیب، در این بازه زمانی هم، شرایط مناسب برای جشن مولود وجود نداشت (Şengün 2008: 421; Özel 2002: 236; Bakirci 2003: 9).

در مورد زمان و مکان رخ دادن مولود، نظریات مختلفی وجود دارد. همچنین مخالفان برگزاری این گونه مراسم مدعی بودند که برگزاری این جشن با آموزه‌های اسلامی مغایرت دارد؛ چراکه جشن مولود در دوران اولیه اسلام، یعنی در دو قرن نخست، برگزار نمی‌شد. باید یادآور شد که مولود در هر دو مفهوم جشن و نوع ادبی، تحت تأثیر عوامل مذهبی، سیاسی و اجتماعی بوده است.

براساس پاره‌های اسناد تاریخی، نخستین جشن‌های مولود در دولت فاطمی که در مصر تشکیل شده بود برگزار شده است. این جشن‌ها در طول زمان گسترش یافته و به شکل مراسم رسمی دولتی برپا می‌شده است (Şengün 2008: 421; Alyılmaz 1999: 197; Eroğlu 2010: 128; Pekolcay 1993: 172).

در مورد آغاز جشن مولود دو نظریه متفاوت وجود دارد. نخست آنکه در دوران فاطمیان، جشن مولود، در اربیل با مظفرالدین گوکبری (۵۴۹-۶۴۳ق/۱۱۵۴-۱۲۴۵م) که جشن را خود سازماندهی می‌کرد، آغاز شده است (Bakirci 2003: 9). بنابر روایتی دیگر، از آنجا که دولت شیعی فاطمی ادعا داشتند از نسل پیامبر اسلام‌اند، جشن سالگرد تولد ایشان را از زمان موزی الدینله (وفات: ۹۷۲ یا ۹۷۵ق) آغاز کرده‌اند (Özel 2004: 475; Pekolcay 1993: 172; Özel 2002: 236; Çetin 1987: 74; bkz. Bakirci 2003: 10).

چنان که اشاره کردیم، با توجه به اسناد تاریخی، مراسم مولود از زمان فاطمیان برگزار می‌شده است. دعوت به این گونه مراسم را رهبران دولت و علمای دین انجام می‌داده‌اند (ÇETİN 1987: 74; BAKIRCI 2003: 10). وزیر اfdال، که پس از بدرالجمالی، تأثیر فراوانی در دولت داشت، در زمان خلیفه مصطفی بیله غیر از مولود حضرت امام حسن^ع و امام حسین^ع، برگزاری مراسم چهار مولود دیگر را ممنوع کرده بود. مأم‌البیتی، که بعد از مرگ اfdال به مقام وزیری رسید، در دوران آمر باحکام الله، این مراسم را دوباره برگزار کرد (ÖZEL 2002: 236-237).

در دوران ایوبیان، از آنجا که بسیاری از جشن‌ها و مراسم مذهبی لغو شده بود، و به برگزاری مراسم مولود هم چندان اعتنایی نمی‌شد و این مراسم تنها در خانه‌ها و به صورت خصوصی برگزار می‌شد. با این حال، برادر همسر صلاح‌الدین ایوبی، وابسته به دولت سلجوقی اربیل اتابگی بیگ تگینلی، مراسم مولود را با جشن‌های بزرگ برپای می‌داشته است. براساس گزارش‌های ابن الجوزی، در یکی از این جشن‌ها پنج هزار گوسفند، ده هزار مرغ و صد اسب را سر بریدند و صد هزار ظرف پلاستیکی و سی هزار سینی حوله توزیع شد. این تدارکات بر تعداد شرکت‌کنندگان در جشن می‌افزود و بر قامتِ علما و صوفیان شرکت‌کننده در این مراسم رسمی، از طرف گوکبری، خلعت پوشانیده می‌شد. ابن خلکان می‌گوید: «از ماه محرم تا ربیع الاول بسیاری از افراد از طبقاتِ صوفی، واعظ، شاعر و فقیه از شهرهای اطراف مانند موصل، بغداد، سنجار، نوسایین و منطقه عجم به شهر اربیل آمدند.» از نظر ابن خلکان، این جشن‌ها در اربیل با شکوه بیشتری برگزار می‌شد. گوکبری به دیدار و نواختن مردم بسیار علاقه‌مند بوده و این امر سبب می‌شده که اهل علم و تصوف همواره از آن استقبال کنند. برگزاری این جشن‌های باشکوه به دستور او، بر سایر ممالک نیز تأثیر گذاشته است (PEKOLCAY 1950: 4; ÖZEL 2004: 475-476; ÖZEL 2002: 237-238; ÇETİN 1987: 75; BAKIRCI 2003: 23-24).

دانشمند محدث و مورخ اندلسی، ابن دحیه الکلبی در سال ۴۰۴ع / ۱۲۰۷م در شهر اربیل شاهد برگزاری جشنی بزرگ در سالگرد ولادت حضرت پیامبر^ص بوده است. این جشن در طول زمان گسترش یافته است. همچنین این جشن‌ها برای اهل طریقت جالب بوده است. اَبوشامه المقدسی اظهار داشته که جشن‌های مولود را برای اولین بار از طرف صوفی عمر بن

محمد الملعه موصلی در تکیه خویش برگزار کرده و گوکبری هم آن را پی گرفته است (ÖZEL 2004: 476; PEKOLCAŸ 1993: 173; ÖZEL 2002: 238; TIMURTAŞ 1980: IV).

جشن‌های مولود در دوره ممالیک در مصر ادامه یافت. خلیفه عباسی مصر، رهبر چهار فرقه، اهل علم و تصوف، فرماندهان، دولتمردان، نمایندگان مردم و نمایندگان کشورهای همسایه نیز در مراسم شرکت می‌کردند (ÖZEL 2002: 239-241; ÖZEL 2004: 477). جشن‌های مولود از فعالیت‌های اصلی جامعه مصر در زمان فاطمیان و ایوبیان و همچنین ممالیک، قلمداد شده و در مناسبت‌های مذهبی و خاص تبدیل به یک سنت شده است. چنین مراسمی در برخی انواع ادبی مانند داستان‌ها و افسانه‌ها نیز منعکس شده است.

گفتنی است که در شمال آفریقا (مغرب) جشن‌های مولود برگزار نمی‌شد؛ اما برای اولین بار در سال ۶۳۳/۱۲۳۶م این مراسم از طرف ابوالعباس احمد بن محمد بن حسین الصبث العزافی برگزار شد و به مرور زمان، در شمال آفریقا و اندلس گسترش یافت. در مراکش نیز، مراسم مولود برای اولین بار به عنوان جشن رسمی در زمان ابوالعباس احمد المنصور^۱، به پا داشته شد. تقریباً یک قرن پس از مراکش، در کاخ حفصی در تونس، در دوره سلطان ابوفارس عبدالعزیز المتوکل، این جشن برگزار شده؛ و در دوران حسینی‌ها، که آخرین دوره حکومت عثمانی در تونس بوده، جشن مولود برگزار و به مراسم دولتی تبدیل شده است (ÖZEL 2004: 477; idem 2002: 239-241; BAKIRCI 2003: 31-33).

۳-۲ مراسم مولود در امپراتوری عثمانی

در زمان حکومت سلسله عثمانی، اطلاعاتی روشن در مورد آغاز مراسم مولود، در روز دوازده ماه ربیع‌الاول، ولادت پیامبر اکرم^ص، وجود ندارد. از سویی، گفته می‌شود که در کشورهای عربی که تحت سلطه عثمانی درآمده‌اند، به‌ویژه در مناطقی که به لحاظ سیاسی و فرهنگی به دولت عثمانی شباهت‌هایی دارند، مولود عربی، خوانده، و این روز جشن گرفته می‌شده است. این نکته نشان می‌دهد که در دولت عثمانی جشن‌ها در میان مردم برگزار می‌شده و

۱. از مشهورترین حاکمان سعد (حکومت: ۱۵۷۸-۱۶۰۳م).

براساس گزارش‌هایی که در برخی از بنیادها یافت شده، ادعا می‌شود که برگزاری جشن‌های مولود به زمان عثمان غازی برمی‌گردد. اما طبق نظر اکثر محققان، مراسم مولود از دوره سلطان سلیمان قانونی به بعد در منشور قصر جای‌گیر شده، و در زمان مراد سوم این مراسم رسمیت یافته است. حکمران عثمانی، مراد سوم مراسم مولود را در سال ۹۹۶ق/ ۱۵۸۸م آغاز کرده است.

جشن‌های مولود در امپراتوری عثمانی در زمان سلطان احمد دوم درخشان‌ترین دوره را سپری می‌کرده است. برگزاری مراسم مولود در خانقاه شیخ‌الاسلام یحیی افندی، نشانه‌ای است از این امر که مولود، علاوه بر رسمیت داشتن، در میان اهل تصوف نیز رایج بوده است. در دولت عثمانی جشن‌های مولود قدر و ارزشی بسیار داشت. بخشش‌های بزرگ صورت می‌گرفت (Bakirci 2003: 33-35) در دوره‌های بعد، جشن‌های مولود همچنان برگزار شد و حاضران به خواندن مولودها ادامه دادند. مولود وسیله النجاة، که به دستور سلیمان چلبی نوشته شد، کتابی است که بعد از قرآن کریم بیشترین آمار مخاطبان را دارد. در طول تاریخ عثمانی، تمام طبقات مردم، به مناسبت‌هایی شاد یا غم‌انگیز، مانند تولد، ختنه، ازدواج و مرگ، مولود می‌خواندند. این امر گویای تأثیر محبت فراگیر پیامبر^ص در تمام وجوه زندگانی مردم و شادی‌ها و غم‌های آنان است (Karataş 2008: 34-42).

جشن‌های مولود از سال ۱۹۱۰م به بعد به عنوان جشن‌هایی رسمی در سرزمین عثمانی برگزار می‌شد، اما پس از اعلام جمهوری در این کشور، برگزاری آنها لغو شد. با این حال در سالگرد تولد پیغمبر^ص یا همان مولود، از طرف ریاست امور دینی ترکیه، به شکل‌های مختلف جشن گرفته می‌شد و همچون سایر جشن‌ها و شب‌ها، قرآن کریم، مولود سلیمان چلبی و انواع مناجات در مساجد و خانه‌ها خوانده می‌شد.

به طور خلاصه، مولودها، که نتیجه عشق عمیق و احترام به پیغمبر^ص بوده و نشان از تعهد به ایشان دارد، و جشن‌های دینی، که با هدف عبادی در جوامع اسلامی برگزار می‌شده، همچنان ادامه دارند. برای مسلمانان جشن مولود اهمیت ویژه‌ای دارد؛ زیرا این جشن جشن تولد پیامبر اسلام، حضرت محمد^ص است که به دنیا آمد تا دین حق را رحمتی

برای مردمان اعلام کند. برخی از عالمان برجسته جامعه اسلامی از این جشن‌ها حمایت می‌کردند و برخی نیز با برگزاری آن مخالف بودند. رفتار و نگرانی‌های مخالفان، با توجه به آموزه‌های اسلامی، هرگز تأیید نمی‌شود، و این برخوردهای ناخوشایند نباید مانعی برای برگزاری این جشن‌های مولود باشد؛ چرا که این جشن‌ها، به واسطه تلاوت قرآن کریم و نثار صلوات و سلام به پیشگاه پیامبر اکرم^ص و همچنین اطعام و دستگیری از فقرا، بسیار ارزشمند و پربرکت‌اند.

در اینجا مجدداً یادآور می‌شویم که علاوه بر مراسم بزرگداشت سالگرد ولادت پیامبر اسلام، آثار منتشرشده با محتوای وقایع میلاد پیامبر^ص نیز مولود نامیده شده است. بنابراین، ما این واژه را به همین شکل حفظ کرده و از آن بهره گرفته‌ایم. به طور کلی، آثاری که در این زمینه نوشته شده «مولود» نامیده می‌شوند، اما این آثار، در عین حال، تفاوت‌هایی با هم دارند. در برخی از آنها موضوع مولود به معنای واقعی کلمه بررسی شده و در برخی دیگر تنها به تاریخچه مولود اشاره شده است.

۴ مضامین مولودها

«مولود» را می‌توان یک ژانر یا نوع ادبی به شمار آورد. در آثار مربوط به این نوع ادبی، خلقت نور محمد^ص و منتقل شدن نور از پیغمبران دیگر به حضرتش، تولد، معجزات قبل و بعد از تولد، وفات حضرت و غم و اندوه پس از وفات ایشان نقل می‌شود. مولودها برای قرائت در جشن‌هایی به مناسبت سالگرد تولد پیامبر اکرم^ص نوشته شده‌اند.

متون مولود، به دو روش شفاهی و نوشتاری، به مثابه تلفیقی ادبی توسط ارادتمندان به پیغمبر^ص آموخته، حفظ، نوشته و خوانده می‌شده است. متن مولودها برگرفته از قرآن کریم (آیات)، سنت (حدیث و زندگی پیامبر^ص)، سیره نبوی (مانند حلیه که مشتمل بر توصیف ویژگی‌های پیغمبر است)، قصص و داستان‌های مذهبی و اخلاقی، همچنین مناقب است. افزون بر این، از دید تصوف و عرفان، توحید، نعت، مناجات و غیره، منابع اصلی متون مولود را تشکیل می‌دهند.

موضوع مولودها در جنبه‌های اصلی شامل موضوعاتی چون نور پیغمبر^ص، منتقل شدن این نور یکی پس از دیگری به پیغمبران، بارداری مادر پیغمبر^ص، وفات پدرش، حوادث هنگام زاده شدن و قبل یا بعد از آن، شمائل، اسراء، معراج، ازدواج و فرزندان وی است. مولودها به صورت‌های منظوم، منثور یا منظوم - منثور وجود دارند که در نوع اخیر (منظوم - منثور)، ابیاتی «که برای صلوات بر پیغمبر اکرم^ص آورده شده است، قطعه منظوم را به قطعه منثور متصل می‌کند» (Köksal 2011: 22).

در مولودهای منثور، سجع‌ها با تخیل و تصویرهای ادبی، بیانی سرشار از احساسات دارند. مولودهای منظوم همه به لحاظ شکل اغلب در قالب قصیده سروده شده‌اند و از سه بخش مطلع یا آغاز، تنه اصلی یا مدح و مقطع یا پایان تشکیل می‌شوند (DURMUŞ 2004: 481-482; Şaliş 2013: 4).

مولودها شامل موضوعاتی از جمله توحید، مناجات، خلقت (آفریدن عالم)، دعا، نصایح حضرت پیغمبر^ص، معجزات و معراج و هجرت و وفات پیامبر، خاتمه و غیره است. در مولودها در پایان هر فصل ابیات تکراری همراه با صلوات بر پیامبر^ص وجود دارد (Akkuş 2016: 14; Aksoy 2007: 325; ŞENGÜN 2008: 425). همچنین خصائل نمونه حضرت محمد^ص و بعضی از بخش‌های زندگی ایشان ممکن است که موضوع مولود باشد. هیچ حکمی درباره اینکه مولودها چه قدر بلند یا کوتاه باشند، و هیچ محدودیتی نیز برای تعداد ابیات وجود ندارد (Köksal 2011: 26). علاوه بر این، آثار منثور و منظوم که به مناسبت تولد حضرت فاطمه^ص، حضرت علی^ع، امام حسن^ع و امام حسین^ع نوشته شده‌اند نیز، همانند آثار مربوط به ولادت پیغمبر^ص، مولود نام گرفته‌اند (Bakırcı 2003: 61).

۵ اولین مولودها در ادبیات اسلامی

با ظهور دین اسلام، در سبک زندگی جوامعی که این دین را پذیرفتند تغییرات درخور توجهی رخ داد، که همچنان این سبک زندگی متمایز را در جوامع اسلامی می‌توان مشاهده کرد. هیجان و شور و شوق ایجادشده در عبادت و محبت و ارادت به پیامبر

اسلام^ص در جوامع مسلمان، نه تنها سبک زندگی و امور اجتماعی را تحت تأثیر قرار داده، بلکه بر جنبه‌های گوناگون فرهنگی از جمله ادبیات نیز تأثیر گذاشته و سبک و نوع ادبی جدیدی را پدید آورده است و بر همین اساس آثاری در توحید، مناجات و تفاسیر، ترجمه قرآن و نیز بسیاری از سروده‌های مذهبی مانند نعت، مولود، سیره، شفاعت‌نامه، شمائل، اسماء النبی، معجزات النبی، غزوات النبی و هجرت النبی، که همگی بر عشق پیغمبر^ص دلالت می‌کنند، شکل گرفته‌اند. در میان این گونه‌ها، به ویژه برای مولود نبی آثار بسیاری نوشته شد (Eroğlu 2010: 126)؛ سیره‌ها، شمائل مشرف، مغازی‌ها و قصیده‌البرده برای مولود، حکم مرجع یافته‌اند. نویسندگان اصلی این نوع ادبی حستان بن ثابت (وفات: ۵۴ق/ ۶۷۴م)، شاعر زمان حیات نبی^ص معروف به شاعر الرسول یا شاعر النبی، کعب بن زُهَیر و عبدالله بن رواحه بودند (Köksal 2011: 21-22; Aksoy 2007: 323; (Sezikli: 180; Kemikli 2016: 29-30; ŞENGÜN 2008: 423-424; Yekbaş 2012: 8).

اولین مولودها در جهان اسلام در قرن دهم میلادی دیده شده‌اند. با این حال، شمائل شریف^۱، نوشته دانشمند حدیث، امام ترمذی (وفات: ۲۷۹ق/ ۸۹۲م) از حیث موضوع در شمار مولود پذیرفته می‌شود. دانشمند دیگر، محمد ابن اسحاق نیز، با اینکه یک سیره‌نویس است، کتاب سیره او در میان نویسندگان مولود پذیرفته شده است (Köksal 2011: 22; Aksoy 2007: 12; Banarlı 1963: 12; Alyılmaz 1999: 197; اثر ابن دحیه (وفات: ۳۲ق/ ۱۲۳۵م)، مولود الجسمانی و الروحانی از محی‌الدین ابن العربی (وفات: ۶۸۸ق/ ۱۲۴۰م) و مولود النبی از ابن الزملکانی (وفات: ۷۲۷ق/ ۱۳۲۷م) از نخستین نوشته‌های مولود شمرده می‌شوند. این آثار به زبان عربی نوشته شده‌اند (Kemikli 2016: 32; Aksoy 2007: 324; ŞENGÜN 2008: 424; Eroğlu 2010: 126-127; Alyılmaz 1999: 197).

غیر از مولودهای عربی، در زبان‌های دیگر نیز مولودهایی نوشته شده است؛ مولودهایی به زبان فارسی، آلبانیایی، کردی، بوسنیایی، یونانی، چرکسی، اردو، آخیمدو (زبان اسپانیایی و نواحی آنکه با حروف عربی نوشته می‌شود) و تاتاری (Aksoy 2007: 37-38; Kemikli 2016: 30-32; Pekolçay 1993: 30-32; ŞENGÜN, 2008: 424). همچنین برخی از مولودها، به خصوص مولود سلیمان چلبی به

چندین زبان ترجمه شده است (Kemikli 2016; Yekbaş 2012: 8; Pekolcay 1950: 15-20; Pekolcay 1993: 30-31).

در دوره‌های اولیه ادبیات ایران هیچ اثری در خصوص زندگی پیامبر اکرم^ص به طور مستقل در فارسی نوشته نشده است. از پایان قرن دوازدهم میلادی، آثاری مانند سیره/بن هشام و کتاب *الشمایل النبوی* از الواکیدی (وفات: ۲۰۷ ق/ ۸۲۳م)، به لحاظ موضوع به مولود شباهت دارند که به زبان فارسی ترجمه شده‌اند. بنابراین، در ادبیات فارسی هیچ اثری از مولود یافت نمی‌شود که تولد پیغمبر را در قالب شعر یا داستان بیان کرده باشد و مردم در مراسم و جشن‌ها خوانده باشند. بنابراین، بسیاری از آثار منشور که در مورد شهادت امام حسین^ع، به خصوص در طول ماه محرم یا زمان‌های دیگر خوانده شوند نیز وجود دارد (ATEŞ 1954: 14). با وجود اینها، اطلاعاتی در دست است که نشان می‌دهد مولود در ادبیات فارسی نیز وجود داشته است (ATEŞ 1954: 15; BAKIRCI 2003: 14). هرچند در منابع ترکی قید شده که مولود در ادبیات فارسی موجود نیست؛ این ادعا از نظر ما پذیرفته نیست، زیرا متنی که در دوره سلطان یعقوب آق قویونلو با عنوان *مولود نوری* یا *مولود النبوی* نوشته شده، به زبان فارسی است و چهار متن فارسی از مولود را نیز نجلا پک اولجای شناسایی کرده است.

۶ مولود در ادبیات ترکی

در ادبیات ترکی، انواع ادبی بسیاری وجود دارند که محتوای آنها درباره پیامبر اسلام، حضرت محمد^ص است؛ برای مثال، نعت شریف، سیره، حلیه، مولود، معراج‌نامه، شمائل، هجرت‌نامه، اسماء النبوی بهترین نمونه‌های شناخته‌شده از این انواع ادبی‌اند (YILDIRAN SARIKAYA 2007: 32, 89). مولودها در ادبیات ترکی، در مقایسه با ادبیات اسلامی سایر ملل، جایگاه ویژه‌ای دارند. این آثار، که بسیاری از آنها منظوم است، بیانگر عشق مردم ترک به پیشگاه پیامبر اکرم^ص است. در ادبیات ترکی، مولود یکی از معروف‌ترین و مهم‌ترین آثار ادبی-مذهبی است. تأثیر مولود سلیمان چلبی در شکل‌گیری و گسترش این نوع ادبی انکارناپذیر است؛ به‌ویژه از قرن پانزدهم میلادی، علاقه به مولود بسیار افزایش پیدا کرده و ادامه داشته است.

هیچ اطلاع روشنی در مورد اولین مولود ترکی وجود ندارد. درباره مولودهای ترکی برخی احتمالات مطرح است؛ از جمله اینکه اولین آنها مثنوی وسیلة النجاة است که به دستور سلیمان چلبی در سال ۸۱۲ ق/ ۱۴۰۹ م نوشته شده است. اما قبل از آن هم آثاری به زبان ترکی وجود دارند که به مولود شبیه‌اند. یکی از آنها *چهارنامه* احمد فقیه (وفات: ۶۵۰ ق/ ۱۲۵۲ م) است که بخش خاتمه‌اش به وسیلة النجاة شباهت دارد. کمی پیش‌تر از سلیمان چلبی، اثری به نظم و نثر با عنوان ترجمه سیره نبی به دستور مصطفی داریر ارزرومی نوشته شده بود، که تا حدی یادآور مولود است، بخش‌های منظوم اثر به وسیلة النجاة شباهت دارند؛ به همین دلیل، عده‌ای بر این باورند که بخش‌های منظوم اثر داریر، اولین متن مولود در ادبیات ترکی است (Aksoy 2004: 482; Aksoy 2007: 324-325).

در کتابخانه‌های استانبول، نسخه‌های زیادی از مولود وجود دارند که مؤلف برخی از آنها مشخص و مؤلف برخی دیگر ناشناخته است. چنان‌که گفتیم، در ترکیه، اثر سلیمان چلبی یعنی وسیلة النجاة اولین اثری است که به عنوان یک مولود می‌تواند در شمار آید. می‌توان پنداشت که اکثریت مولودها از سیره یا مولود چلبی الهام گرفته‌اند. در بعضی متون مولود بیت‌هایی وجود دارند که با نسخه اصلی مولود سلیمان چلبی شباهت دارند. می‌توان گفت دلیل این امر اقبال عمومی به مولود سلیمان چلبی و تأسی نگارندگان مولدها از این اثر و بهره‌گیری از ابیات آن است (Pekolcay 1993: 32-33; idem 1950: 21-22).

گفته می‌شود که تعداد مولودهای یافت‌شده در زبان ترکی حدود دویست اثر است؛ بررسی‌ها نشان می‌دهد که برخی از آنها به آثار سلیمان چلبی شباهت دارند؛ اما برخی از آنها به لحاظ بن‌مایه‌ها و برخی دیگر در تمامی جنبه‌ها متفاوت‌اند. مولودهایی که شامل ۶۰۰- ۱۴۰۰ بیت‌اند، معمولاً به موضوع تولد پیامبر اسلام^ص، معراج، بعضی از معجزات و وفات ایشان می‌پردازند. گاهی نیز از احادیث و آیات اقتباس شده و یا در آنها از تلمیح بهره گرفته شده است. در انتهای وسیلة النجاة و برخی از مولودهای دیگر، داستان‌هایی وجود دارد مانند داستان شتر، داستان غزال، داستان کبوتر، وفات حضرت فاطمه^ص، داستان حضرت ابراهیم و اسماعیل^ع و ماجراهایی که برخی از معجزات نبوی را شرح داده‌اند و منظومه‌هایی که بعدها

به آثار اضافه شده‌اند؛ اما این بخش‌ها با متون اصلی مولود ارتباطی ندارند. متن مولودها اغلب با دعا خاتمه یافته و به‌ویژه برای رسول اکرم^ص و اصحاب ایشان و نیز برای خواننده، شنونده و کسی که این اثر را نوشته دعایی ذکر شده است. در پایان هر فصل، بیت‌های تکراری وجود دارند که مضمون آنها عموماً صلوات بر پیامبر اکرم^ص است (Aksoy 2004: 482-483; Aksoy 2007: 325; ŞENGÜN 2008: 425).

بیشتر متون مولود ترکی در قالب مثنوی و بر وزن «فاعلاتن فاعلاتن فاعلن» سروده شده‌اند. یکی از ویژگی‌های برجسته این مثنوی‌ها، تکرار شدن بیت‌های واسطه، در قالب شعرهای چهاربیتی است؛ برای مثال، به مولود سلیمان چلبی و یحیی ابن بحشی می‌توان اشاره کرد. شاعران مولود از دیگر قالب‌های نظم نیز همراه با مثنوی استفاده کرده‌اند؛ به‌خصوص در قسمت نعت، از قوالی مانند قصیده و غزل بهره برده‌اند.

در مولودهای ترکی از کلمات عربی و فارسی نیز در جایگاه قافیه استفاده شده و به ابیاتی که قافیۀ جناس دارند و نیز به ردیف توجه شده است. مولودها بیشتر زبان و سبکی ساده دارند و از روایت هنری در آنها پرهیز شده است. معنی روشن و فصیح است؛ جمله‌ها هم براساس اصول دستور زبان شکل گرفته‌اند. به‌خصوص در مولودهای قرن پانزدهم میلادی جلب توجه می‌کند. در متن مولودهای ترکی بعد از قرن پانزدهم میلادی تأثیر زبان عربی و فارسی دیده می‌شود؛ و زبان آنها ثقیل و دشوار شده است؛ مثل مولود وصالی علی چلبی و مولود صالحی. امروزه، با ساده شدن زبان ترکی، متن مولودها نیز ساده‌تر شده است (EROĞLU 2010: 129-136).

محتوای مشترک مولودها تولد حضرت محمد^ص است. خلقت نور نبوت و شروع آن از حضرت آدم^ع تا رسیدن به عبدالله^ع، حاملگی آمنه^ص و معجزاتی که روی زمین در هنگام تولد پیامبر اکرم^ص اتفاق می‌افتند موضوعات اصلی مولودهای ترکی به شمار می‌روند. همچنین در مولود موضوعاتی همچون معجزات حضرت محمد^ص، اخلاق نیک ایشان، بعضی دوره‌های زندگی و در آخر، وفات حضرت مطرح شده‌اند.

هیچ محدودیتی به لحاظ تعداد ابیات و حجم، وجود ندارد. از همین رو، مولودهایی که

در ادبیات ترکی نوشته شده را می توان بر اساس تعداد ابیات، به مولودهای کوتاه، مولودهای میانه و مولودهای بلند تقسیم کرد. مولودهایی که تعداد ابیاتشان حدود ۵۰۰ بیت باشد، مولودهای کوتاه؛ مولودهایی که تعداد ابیات آنها بین ۵۰۰ تا ۱۰۰۰ باشد، مولودهای متوسط؛ و مولودهایی که تعداد ابیاتشان بیشتر از این باشد، مولودهای بلند نامیده می شوند (Köksal 2011: 26; Süleyman Çelebi 2016: 32-33). با این دیدگاه، مولودهای نوشته شده در ادبیات ترکی بدین شرح اند: در دو قرن اول ظهور نوع ادبی مولود در ادبیات ترکی، معمولاً آثار بلند و متوسط هستند. در قرن های بعد، تعداد بیت ها کاهش یافته و سنت نوشتن مولود به اوج خود رسیده، و در قرون نوزدهم و بیستم میلادی، مولودهای کوتاه بیشتر جلب توجه کردند. از مولودهای قرن پانزدهم میلادی، ارشاد کریمی و مولود عارف شامل حدود ۷۵۰ بیت است، و مولود حمدی حمدالله و صبایی هریک تقریباً ۱۴۰۰ بیت، مولود هوجا اوغلو ۲۴۰۰ بیت، و عمی المننبین سینان اوغلو هم ۲۱۵۰ بیت دارند. تعداد ابیات مولودهای قرن شانزدهم بسیار بالاست؛ برای مثال، مولود درویش هوایی ۲۲۹۷ بیت دارد، و مولود شمس الدین سیواسی از ۱۲۱۸ بیت تشکیل شده است. از قرن شانزدهم به بعد تعداد ابیات مولودها به تدریج کاهش یافته و مولودهایی که در قرون نوزدهم و بیستم نوشته شده اند نیز در قالب رساله های کوچک یافت شده اند؛ برای مثال، اجمل الکلام، یکی از مولودهای محمد فوزی افندی - نویسنده دو مولود ترکی و مفتی ادرنه - تنها از ۸۷ بیت، و مولود محمد شمس الدین از ۹۲ بیت تشکیل شده است. تعداد مولودهای قرن نوزدهم و بیستم میلادی اغلب بین ۱۰۰ تا ۴۰۰ بیت بوده است (Köksal 2011: 26-27).

در مقایسه با ادبیات زبان های دیگر، می توان گفت که مهم ترین مولودها در ادبیات ترکی نوشته شده است. از زمان آغاز تا کنون، سنت مولود در فرهنگ و ادبیات ترکی توجه بسیاری به خود جلب کرده و روز به روز رشد کرده است. گرچه به نظر می رسد که اولین آثار از نوع ادبی مولود در میان ترک ها در واقع ترجمه از مولودهای عربی بوده، اما در سال های بعد، بخش اعظم مولودها به زبان ترکی نوشته شده اند. همچنین مولودهای ترکی به زبان های دیگر نیز ترجمه شده اند. تحقیقات اخیر درباره مولود نشان می دهد که تعداد

مولودنامه‌های منثور نزدیک به ۲۰۰ اثر است؛ ممکن است این ارقام با تحقیقات جدید و با مولودهای تازه‌انتشار یافته تغییر کند و احتمال افزایش در تعداد آثار منثور در زمینه مولود و تحقیقات در زمینه‌های مختلف مربوط به این موضوع وجود دارد.

۷ کتاب‌شناسی‌ها و آثار مرتبط با مولودهای ترکی

گرچه نوع ادبی مولود در زبان عربی شکل گرفته و مراسم مولود قبل از ترک‌های عثمانی در میان اقوام دیگر اسلامی نیز دیده شده، هیچ‌یک از آثار ادبی اسلامی، به شکلی که در ادبیات ترکی هست، نبوده است. در آغاز قرن پانزدهم میلادی، وسیلة النجاة نوشته سلیمان چلبی، توجه بسیاری از ادبا را به خود جلب کرد (KARAHAN 1980: 91). در ادبیات ترکی، علاوه بر سلیمان چلبی، شاعران بسیاری بوده‌اند که در زمینه مولود کار کرده‌اند. در این زمینه، کشف الظنون و به ویژه نویسندگان عثمانی^۱ اولین آثاری هستند که در آنها نام نویسندگان مولود در زندگی‌نامه سلیمان چلبی ذکر شده است. اولین کتاب‌شناس کاتب چلبی است که مولودهای نوشته شده در زبان ترکی را معرفی می‌کند. همچنین محمد طاهر بورسایبی در نویسندگان عثمانی از ۲۶ شاعر نام برده است.

علاوه بر اینها، تا کنون در ادبیات ترکی، آثار با ارزشی در مورد مولود نوشته شده است. یکی از این آثار، رساله دکتری نجلا پکاولجای^۲ در زمینه متون مولود ترکی است. این پژوهش به لحاظ آغاز تحقیقات علمی نوع مولود و در اختیار قرار دادن اطلاعات بیشتر درباره مولود ارزشمند است. پکاولجای در این تحقیق که تنها به مولودهای موجود در کتابخانه‌های استانبول اختصاص داشت، غیر از مولود سلیمان چلبی، ۱۸ مولود را معرفی کرده است که نویسندگان آن مشخص بوده‌اند. در نتیجه تحقیقات و مطالعات دانشگاهی که بعد از آن انجام شد، این فهرست افزایش یافته است. بر اساس یافته‌ها، این تعداد به تدریج تا ۵۴ اثر، و در مرحله بعد تا ۷۶ اثر افزایش یافته است. مولودها به سه دسته طبقه‌بندی شده است. مولودها در دسته اول، شامل مطالعات تحت عنوان «مولودهای شناخته‌شده ترکی» هستند. ردیف دوم هم با عنوان «مولودهایی که در ادبیات مربوط یافته نشد» درج شده است.

1. Osmanlı Müellifleri

2. Necla Pekolcay

دسته سوم به دو گروه دسته‌بندی شده‌اند: «شاعرانی که به او در نشریات مختلف نسبت داده شده» و «شاعرانی که در کاتالوگ‌های کتابخانه‌ها به او نسبت داده شده». ۴۴ مولود دیگر وجود دارند که کوکسال به فهرست اضافه کرده است. در اینجا برای رعایت اختصار از ذکر آنها خودداری می‌شود. در بخش مقدمه این رساله، فهرست شاعران و نویسندگان مولود آمده و درباره آنها توضیح داده شده است.

۸ نتیجه

مولود، در مفهومی گسترده، علاوه بر رخداد ولادت شخصیت‌های مهم مذهبی، به متونی اطلاق می‌شود که درباره این رخداد به رشته تحریر درمی‌آیند. این متون به نظم و نثر نگاشته شده و در جشن‌هایی که برای شادمانی و عموماً به مناسبت میلاد پیامبر اکرم^ص برگزار می‌گردیده، خوانده می‌شده‌اند.

در این آثار، معمولاً به موضوع تولد پیامبر اسلام^ص، معراج، بعضی از معجزات حضرت و وفات ایشان اشاره شده، و گاهی از احادیث و آیات اقتباس و به ماجراها تلمیح شده است. متون مولود در سنت (روش) شفاهی و نوشتاری و بدین ترتیب، در جوامع مسلمان به صورت نوع ادبی جدیدی درآمده است. در ادبیات ترکی مفهوم مولود جایگاهی خاص دارد، و اولین مولود ترکی وسیلة النجاة است که توسط سلیمان چلبی نوشته شده است. در نتیجه تحقیقات و مطالعات دانشگاهی که بعدها انجام شد، فهرست‌نویسی مولودها و مطالعه و بررسی آنها آسان‌تر شده است.

منابع

- Akkuş, Mehmet (2016), "Edebiyatımızda Mevlid Türü ve Mevlidler", *Mevlid Külliyyatı-Klasik Dönem-II*-, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları-1251.
- Aksoy, Hasan (2007), "Eski Türk Edebiyatı'nda mevlidler", *Türkiye Araştırmaları Literatür dergisi*, S:9.
- _____ (2004), "Mevlid (Türk Edebiyatı)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 29.
- Alyılmaz, Semra (1999), "Mevlit ve Türk Edebiyatında Mevlit Türü", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S:13.

- ATEŞ, Ahmed (1954), *Süleyman Çelebi Vesiletü'n-necât Mevlid*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- BAKIRCI, Selami (2003), *Mevlid Doğuşu ve Gelişmesi*, İstanbul: Akademik Araştırmalar Yayınları.
- BANARLI, Nihad Sami (1963), *Büyük Nazireler Mevlid ve Mevlid'de Milli Çizgiler*, İstanbul: İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Yayınları 2.
- ÇETİN, Osman (1987), "Tarihte İlk Resmî Mevlid Merasimleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:2, S:2.
- DEĞİRMENÇAY, Veyis (2017), *Farsça Edatlar ve Bağlaçlar Sözlüğü*, İstanbul: Kurtuba Kitap, 3. Baskı.
- DURMUŞ, İsmail (2004), "Mevlid (Arap Edebiyatı)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C:29.
- EROĞLU, Süleyman (2010), "Edebi Bir Tür Olarak Mevlitler-Şekil Özelliklerine Dair Bazı Değerlendirmeler-", *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S:18.
- KARAHAN, Abdülkadir (1980), *Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- KARATAŞ, Ali İhsan (2008), "Osmanlı Toplumunda Mevlid Vakıfları-Bursa Örneği", *Süleyman Çelebi ve Mevlid, Yazılışı, Yayılışı ve Etkileri*, (Ed. Mustafa Kara- Bilal Kemikli), Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları.
- KAYA, Abdurrahman (2013), *Cismi'nin Mevlid'i: İnceleme-tenkitli metin-dizin-ıtpkbasım*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- KEMİKLİ, Bilal (2016), *Mevlid Külliyyâtı*, C:I. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları-1251.
- KÖKSAL, M. Fatih (2011), *Mevlid-nâme*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- OKIÇ, M. Tayyib (2016), "Çeşitli Dillerde Mevlidler ve Süleyman Çelebi Mevlidi'nin Tercümeleleri", *Mevlid Külliyyâtı*, (Ed. Bilal Kemikli), Ankara: DİB yayınları.
- ÖZEL, Ahmet (2004), "Mevlid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C:29.
- _____ (2002), "Mevlid: Tarihi ve Dinî Hükmü", *Divan:Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 2002/1.
- PEKOLÇAY, Necla (1993), "Mevlid", *İslam Ansiklopedisi*, C:8, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- _____ (1950), *Türkçe Mevlid Metinleri*, İstanbul: Türkiyat enstitüsü, yayınlanmış doktora tezi.
- SAMI, Şemseddin (2016), *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Şifa Yayınevi.
- SEZİKLI, Ubeydullah, "Besteli Mevlid Üzerine İki Yazma Eser", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S:8(1).

- SÜLEYMAN ÇELEBİ (2016), *Mevlid*, (Haz.:Necla Pekolcay), İstanbul: Dergah Yayınları.
- ŞALIŞ, Nefise (2013), *Muhibbi Hayatı Eserleri ve Mevlidi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış yüksek lisans Tezi.
- ŞENÇÜN, Necdet (2008), “Hz. Fâtıma Mevlidi ve Vesîletü'n-Necât ile Mukayesesi”, *C.Ü. Fakültesi Dergisi*, S:XII/2, s 419-438.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1980), *Mevlid-Süleyman Çelebi*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları-381.
- YEKBAŞ, Hakan (2012), *Türk Edebiyatında Hz. Ali ve Hz. Fâtıma Mevlidleri*, Ankara: Asitan Yayıncılık.
- YILDIRAN SARIKAYA, Meliha (2007), “Türk-İslâm Edebiyatında Ehl-i Beyt ve Muâdili Kavramları Şiire Taşıma Geleneği”, *M.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S:32.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی